

Jagoda Adamus, Monika Paluch, Uniwersytet Łódzki

Corrida de toros jako atrakcja turystyczna

Słowa kluczowe: corrida de toros, atrakcja turystyczna, turystyka wydarzeń kulturalnych, Hiszpania, kultura Hiszpanii

Streszczenie: Artykuł jest próbą oceny jednego z najbardziej kontrowersyjnych hiszpańskich zwyczajów – corridy de toros, jako atrakcji turystycznej. W pracy przedstawiono podstawowe informacje o korridach (ich historię, rodzaje, fazy, terminologię z nimi związaną) oraz scharakteryzowano najważniejszych z nich. Następnie dokonano przeglądu wybranych przewodników turystycznych po Hiszpanii, dostępnych na rynku polskim po 1974 r., pod kątem prezentowanych w nich informacji o korridach. Na koniec autorki przeanalizowały wykorzystanie informacji o korridach przy tworzeniu ofert turystycznych przez trzy największe biura podróży działające na rynku polskim w 2012 i 2013 roku.

Wstęp

Hiszpania od lat należy do najpopularniejszych destynacji turystycznych na świecie. Przez długi czas o jej atrakcyjności decydowały walory zgodne z ideą trzech „S”, czyli morze (sea), słońce (sun) i plaża (sand). Dodatkowo, polityka państwa oraz przystępne ceny powodowały, że Hiszpania była rajem dla plażowiczów. Zmieniające się w ostatnim czasie trendy w turystyce – przechodzenie z trzech „S” od trzech „E” (entertainment – rozrywka, excitement – ekscytacja, education – edukacja), nie spowodowały jednak spadku zainteresowania tym krajem jako celem podróży. Bogata spuścizna historyczna, architektoniczna i kulturalna Hiszpanii przyczyniły się do rozwoju także innych gałęzi turystyki, w tym m.in. turystyki kulturowej.

Niewątpliwie atrakcjami, które każdego roku przyciągają do Hiszpanii coraz więcej turystów są: sposób obchodzenia przez Hiszpanów świąt narodowych i kultywowanie lokalnych tradycji. Mówi się nawet, że w Hiszpanii nie ma takiego dnia, w którym nie odbywałaby się fiesta. Ich tematyka, termin realizacji, czas trwania czy zakres oddziaływania są bardzo różne. „Hiszpańskie fiesty od żywiolowych zabaw przez uroczyste praktyki religijne po pogańskie obrzędy płodności mają jedną wspólną cechę: nie gromadzą się wokół nich widzowie – wszyscy są uczestnikami. W najbardziej niezwykłych obrzędach wyraźnie wyczuwa się średniowieczny charakter, ale wiele krajowych fiest to czysty barok ze względu na przepych i wystawność. Najciekawsze fiesty i eventy Hiszpanii to m.in.: Tomatina (walka na pomidory), Gomitwa Byków w Pampelunie, korrida i festiwale flamenco” [Malchrowicz 2009, s. 25].

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja corridy de toros, stanowiącej z jednej strony tradycję nierozzerwalnie związaną z kulturą Hiszpanii, z drugiej zaś jeden z najbardziej kontrowersyjnych zwyczajów, z jakimi można się spotkać w Hiszpanii. W pracy przedstawiono podstawowe informacje o korridach – ich historię, rodzaje, fazy, terminologię związaną z walkami byków. Pokrótkę przybliżono również najważniejsze informacje o wybranych fiestach hiszpańskich, których jednym z najistotniejszych elementów są walki z bykami. Autorki opisały także najważniejsze hiszpańskie areny służące do walk z bykami (z hiszp. *las plazas de toros*). Ze względu na swoją ciekawą architekturę mogą one bowiem stanowić element zainteresowania turysty. W dalszej części artykułu autorki dokonały przeglądu wybranych przewodników turystycznych po Hiszpanii, a dokładniej prezentowanych w nich informacji o hiszpańskich korridach. Analizie poddano także wykorzystanie informacji o korridach przy tworzeniu ofert turystycznych przez biura podróży. Jako studium przypadku wybrano oferty trzech największych biur podróży działających na rynku polskim w roku 2012 i 2013.

Dla pełnego zrozumienia tematu niniejszego opracowania istotne wydaje się wyjaśnienie dwóch pojęć. Pierwszym z nich jest atrakcja turystyczna. Do literatury naukowej pojęcie to wprowadził w 1972 r. E. Cohen [Kruczek 2005, s. 35]. Termin ten doczekał się wielu opracowań. Również w nauce polskiej „atrakcje turystyczne” definiowane były przez wielu autorów. G. Gołębski [2009, s. 42] za atrakcje turystyczne uważa „wszystkie walory turystyczne występujące w stanie naturalnym lub przystosowane do użytkowania przez turystów, które mogą stanowić przedmiot ich zainteresowania”. Podobnie pojęcie to definiuje R. Davidson [1996, s. 91], który za atrakcję turystyczną uznaje „każdy walor (obiekt) przyrodniczy, dzieło człowieka, urządzenie lub imprezę, które przyciągają gości w określone miejsce”. Nieco szerzej pojęcie to określa W. Kurek [2007, s. 27], którego zdaniem za atrakcje turystyczne można uznać „obiekt lub wydarzenie, które spełnia trzy warunki; a) ma rdzeń (nucleus), będący atrybutem miejsca, które turysta chce zobaczyć; b) dysponuje oznacznikiem (ang. *marker*), w postaci informacji o rdzeniu oraz c) przyciąga turystów”. Jedynie w przypadku wystąpienia i wzajemnego oddziaływania tych trzech elementów, można mówić o istnieniu atrakcji turystycznej. Z. Kruczek [2011, s. 9-10] pojęcie to definiuje najszerszej, do atrakcji turystycznych zalicza nie tylko elementy przyrody i kultury, będące obiektem zainteresowania turystów, ale również m.in. poziom cen, postawy ludności miejscowej wobec turystów, infrastrukturę turystyczną danego obszaru. Z. Kruczek atrakcje turystyczne łączy z terminem produktu turystycznego. W jego opinii atrakcja turystyczna to „wszystkie elementy składowe produktu turystycznego (walory miejsca i wydarzenia, obiekty i autentyczne wytwory kultury wyższej), oznaczone jako szczególne, mające zdolność przyciągania turystów i decydujące o tym, że wybierają oni dany obszar, a nie inny. Połączone z usługami turystycznymi tworzą produkt turystyczny” [Kruczek 2012, s. 29].

Drugim pojęciem, które zdaniem autorek należy przybliżyć jest turystyka wydarzeń kulturalnych, nazywana również turystyką eventową. Udział turystów w korridzie – jednym z najważniejszych widowisk Hiszpanii, wiąże się właśnie z uprawianiem tej formy turystyki. Turystyka wydarzeń kulturalnych jest uznawana za gałąź turystyki kulturowej. Pojęcie to nie doczekało się jeszcze zbyt wielu opracowań. Najprecyzyjniej definiuje je A. M. von Rohrscheidt [2008, s. 72], który tym mianem określa „podróże, których celem jest udział uczestników w specjalnie inscenizowanych imprezach o charakterze kulturalnym, mających ograniczony czas trwania i przyciągających turystów”. Podobnie pojęcie to rozumie K. Buczkowska, która ten rodzaj turystyki nazywa turystyką imprez i wydarzeń kulturalnych, a definiuje ją jako udział turystów w różnorodnych przedsięwzięciach teatralnych, filmowych, festiwalowych, karnawałowych, literackich, muzycznych, tanecznych itd., które podejmowane są zarówno w ramach kultury wysokiej, jak i popularnej [2008, s. 48-49].

Podstawą do napisania artykułu była kwerenda katalogów trzech największych polskich biur podróży oferujących wyjazdy do Hiszpanii (Biuro Podróży Itaka, Rainbow Tours i TUI Poland Sp. z o.o.)¹⁰. Analizie poddano ofertę organizatorów turystyki, która dostępna była na rynku w 2012 i 2013 r. W artykule zaprezentowano również wyniki badań kameralnych – przeglądu wybranych, dostępnych na rynku polskim przewodników turystycznych przybliżających najważniejsze atrakcje Hiszpanii, w tym *corridę de toros*.

Artykuł składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym z nich przedstawiono podstawowe informacje o korridzie. W kolejnym rozdziale autorki dokonały charakterystyki najważniejszych korrid, a także fiest, których jeden z najważniejszych elementów programu są korridy. W rozdziale drugim podjęto także próbę przybliżenia fenomenu opisywanego zjawiska poprzez analizę danych statystycznych dotyczących organizowanych na terenie Hiszpanii korrid. Do tego celu wykorzystano dane Ministerstwa Edukacji, Kultury i Sportu Hiszpanii. W trzecim rozdziale przybliżono wyniki przeglądu polskich przewodników turystycznych po Hiszpanii, a dokładnie prezentowanych w nich informacji odnośnie korrid.

¹⁰ Kryterium doboru biur podróży szerzej omówiono w rozdziale „*Corrida de toros w ofercie polskich biur podróży*”.

W ostatniej części artykułu autorki zaprezentowały wykorzystanie korridy przy tworzeniu ofert turystycznych przez trzy największe biura podróży działające na rynku polskim.

Corrida de toros – informacje podstawowe

Korrida (z hiszp. *la corrida de toros*) jest jednym z elementów, które nierozdzielnie łączą się z kulturą Hiszpanii. Choć budzi ona wśród obcokrajowców bardzo różne emocje, dla jednych jest sztuką, dla innych wyrazem znęcania się nad zwierzętami, to nie ulega wątpliwości, że niezwykle mocno zakorzeniła się ona w tradycję i kulturę tego kraju. Osoby, które miały okazję choć przez chwilę uczestniczyć w korridzie na pewno nie pozostają jej obojętne. Dlatego warto poświęcić jej nieco uwagi – poznać jej specyfikę, historię, części składowe walki oraz terminologię z nią związaną.

„Korrida w formie znanej z dnia dzisiejszego pochodzi z przełomu wieków XVII i XVIII, niemniej sam zwyczaj „walki z bykami” pochodzi z czasów znacznie odleglejszych. 25 lipca 1776 roku Leandro Fernández de Moratín napisał list do księcia Pignatelliego zatytułowany „*Carta historica sobre el origen y progresos de las fiestas de toros en España*” („List historyczny dotyczący początków i rozwoju walk byków w Hiszpanii”). Ten otwarty list jest swoistym kompendium wiedzy na temat historii walki ich ewolucji” [Widawski 2009, s. 46].

Trudno jednak na jego podstawie, podobnie jak i innych źródeł pisanych, jednoznacznie określić jakie były początki walk z bykami. W literaturze spotkamy się z różnymi teoriami. Jedne wskazują, że źródeł tego zwyczaju należy szukać w starożytnym Rzymie, inne, że w starożytnym Egipcie, a jeszcze inne wskazują, że przenieśli go na te tereny Celtowie. Nie ulega jednak wątpliwości, że w czasach starożytnych, w strefie basenu Morza Śródziemnego oddawano kult bykowi jako boskiemu zwierzęciu. Dla przykładu można wskazać, iż jego ślady odnajdziemy w kulturze egipskiej, kreteńskiej, greckiej czy celtyckiej a ofiary z byka składano m.in. w świątyniach Celtów iberyjskich. Od tych ostatnich wywodzi się najprawdopodobniej współczesna arena, na której obecnie realizowane są corridy de toros. Warto również zaznaczyć, że „o składaniu ofiar z byka wspomina także Pismo Święte” [Sawala i inni 2005, s. 101]. Praktyk związanych z kultem byka zaniechano jednak za czasów Imperium Rzymskiego przekształcając je w spektakle realizowane w ówczesnych cyrkach.

W średniowieczu korridy były popularne wśród szlachty. Z tego okresu pochodzi także pierwsza pisemna wzmianka odnośnie walk z bykami. Pojawiła się ona wraz z informacją o ślubie Alfonsa VII z Donią Berenguelą (1124 r.). „Niemniej ówczesne korridy, oprócz samego faktu zabijania byka pod koniec walki, nie miały wiele wspólnego z korridami współczesnymi. Walki miały miejsce na ulicach, bez specjalnych zabezpieczeń. W wyniku takiego stanu rzeczy w roku 1332 doszło do tragedii podczas korridy, która miała miejsce w Rzymie, kiedy to rozjuszony byk wpadł w środek niezabezpieczonego w żaden sposób tłumy widzów i zabił wielu wieśniaków, dwudziestu rzymian szlachetnie urodzonych i ranił kolejnych dziewięciu. Od tego czasu zakazano korrid we Włoszech, które w Hiszpanii zaczęły przeżywać swój dynamiczny rozwój” [Widawski 2009, s. 47]. Zaczęto również myśleć o bezpieczeństwie widzów poprzez konstruowanie od drugiej połowy XIV w. tzw. *las plazas de toros* (aren walk z bykami). Wówczas w Hiszpanii, korridy stały się sportem królewskim. Jednym z najbardziej znanych w historii przykładów jest korrida z udziałem króla Hiszpanii Karola V, który chcąc uczcić urodziny swojego syna, późniejszego następcy tronu, Filipa II, zabił włócznią byka na arenie w Valladolid.

Popularność korrid znikła, zarówno na dworze królewskim, jak i wśród szlachty, za czasów panowania dynastii Burbonów. Przetwanie tego zwyczaju należy przypisać ludowi (z hiszp. *pueblo*), który kultywował tę tradycję, przyczyniając się jednocześnie do jej rozwoju. Wraz z upływem lat przebieg walki coraz bardziej zaczął przypominać formę znaną współcześnie. Zasadnicza zmiana jaka pojawiła się w tym czasie dotyczyła pieszej walki

z bykami z użyciem jedynie szpady, a nie jak to miało miejsce w okresie wcześniejszym tylko i wyłącznie walki konnej.

Podobnie jak w przypadku wielu dyscyplin sportowych, także w korridzie pojawiali się ich wielcy „zawodnicy”, uwielbiani przez publiczność. Wśród nich warto wymienić tych, którzy przeszli do historii i wnieśli ogromny wkład w rozwój omawianej „sztuki walki”: Joaquín Rodríguez zwany „Costillaresem” (1743-1800), José Delgado Guerra zwany „Pepe-Hillem” (1754-1801) czy Pedro Romero Martínez (1754-1839). W późniejszym okresie do grona wielkich matadorów należy również zaliczyć, wymienianych przez Henryka Sienkiewicza [1889] w jego reportażu pt. „Walka byków”, Rafaela Molina Sáncheza zwanego „Lagartijo” (1841-1900) i Salvadora Sáncheza Povedano zwanego popularnie „Frascuelo” (1842-1898). W omawianym okresie pojawiają się także pierwsze dokumenty mające na celu uregulowanie sposobu walki i utrzymanie porządku i bezpieczeństwa na arenie.

Zrozumienie istoty korridy wymaga wprowadzenia i wyjaśnienia kilku związanych z nią terminów. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują:

- *el banderillero* – zapaśnik korridy wbijający bykowi banderillę – małą włócznię używaną w czasie korridy do drażnienia byka [www.sjp.pl, data dostępu 15.06.2013];
- *la cuadrilla* – to grupa, która pomaga matadorowi w prawidłowym i zgodnym z regulaminem przebiegu korridy. W skład grupy wchodzi sam matador, pikadorzy, banderillerzy oraz człowiek nazwany z hiszp. „*el mozo de espada*” („chłopiec od szpad”), który jest odpowiedzialny za ubiór i sprzęt [Widawski 2009, s. 48];
- *el matador* – główny uczestnik korridy, zadający bykowi śmiertelny cios szpadą [www.sjp.pl, data dostępu 15.06.2013];
- *el paseillo* – uroczysta parada otwierająca, podczas której *los alguacillos* – zazwyczaj dwóch konnych heroldów w XVI-wiecznych strojach, wprowadzają toreadorów na arenę przy dźwiękach *paso doble* [Betlejewska 2004, s. 79];
- *el picador* – konny uczestnik korridy uzbrojony w pikę (zwana także z hiszp. *vara*) [www.sjp.pl, data dostępu 15.06.2013];
- *prezydentura* – prezydent korridy jest osobą odpowiedzialną za prawidłowy przebieg spektaklu. Jeszcze przed samą korridą ma obowiązek wziąć udział w przeglądzie byków oraz ich losowaniu pomiędzy trzech matadorów. Prezydentem jest zwykle przedstawiciel Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w stolicach prowincji jest nim gubernator cywilny lub co się zdarza częściej, komisarz policji [Widawski 2009, s. 48];
- *el toro bravo* – wykorzystywane w korridzie byki, charakterystyczne dla Półwyspu Iberyjskiego [Sawala i inni 2005, s. 101].

Walka z bykiem składa się z kilku tradycyjnych etapów. Zanim zacznie się zasadnicza część walki ma miejsce tzw. *paseillo*, czyli uroczysta prezentacja *cuadrilli* (grup) biorących udział w korridzie połączona z powitaniem prezydenta sprawującego nadzór nad prawidłowym przebiegiem walki. „Następnie przez bramę główną *la puerta grande* na plac wchodzi dwóch jeźdźców – *alguacillerros* ubranych w stroje z epoki Filipa IV. Następnie idą trzej matadorzy, za nimi *bandylierzy*, na końcu zaś *pikadierzy*. Wszyscy zbliżają się do loży prezydenckiej, witając przewodniczącego korridy ukłonem. Potem rozchodzą się a prezydent białą chustką daje znak do wpuszczenia na plac pierwszego byka” [Widawski 2009, ss. 48-49]. Gdy na *plaza de toros* (plac byków) wbiega specjalnie hodowany byk tzw. *toro bravo* rozpoczyna się pierwsza z trzech części walki tzw. „*tercio de varas*” (akt piki).

Głównymi aktorami pierwszej tercji są poruszający się na koniach obłożonych materacami pikadorzy uzbrojeni w włócznię, które muszą wbić w unerwiony garb tłuszczu na karku zwierzęcia. *Vary*, czyli włócznie są zakończone specjalnym grotem w kształcie trójkątnej piramidy, który ma wysokość ok. 29 mm i 20 mm u podstawy ostrosłupa. Tę część walki można określić jako swego rodzaju rozpoznanie zwierzęcia, które w myśl tradycji powinno przez okres około czterech lat żyć dziko bez większego kontaktu z ludźmi.

Druga część walki (*tercio de banderillas*) stanowi moment kiedy wkraczają *banderilleros* (tzw. piesi), którzy starają się wbić bykowi w kark krótkie włócznie (z hiszp. *La banderilla*). „*Banderillero* wabi do siebie byka, a gdy ten zaatakuje – wbija mu w kark dwa drążki zakończone haczykami i ozdobione wstążkami („*banderille*”), co rozdrażnia zwierzę i pobudza do wściekłych ataków. Często rolę tę przejmuje osobiście *espada*” [Pałęcka, Sobański 1974, s. 18]. Precyzyjne trafienia w kark mają na celu osłabienie mięśni karku byka, by ten trzymał głowę nisko, oraz miał nieco wolniejsze ruchy głową, co pozwala ludziom bezpiecznie uskoczyć sprzed jego rogów. Zgodnie z tradycją *banderille* powinny pozostać w garbie byka, a zdobiące je długie, kolorowe wstążki dodatkowo mają go drażnić w dalszej części walki.

Kiedy byk jest już zmęczony rozpoczyna się trzecia, ostatnia tercja tzw. *tercio de muleta*. Wówczas na arenie pojawia się *matador* („zabijacz”), który ruchami małej *mulety* myli byka, tym samym unikając jego ciosów. „*Matador* ma 15 minut na zabicie *toro*, prezentując przy tym swój kunszt – *faena*. Aby zadać śmierć w *stylu volapié*, ustawia przeciwnika w odpowiedniej pozycji, podnosząc szpadę na wysokość ramienia i zbliża się, żeby zadać cios. Porusza przy tym *muletą* w taki sposób, by prowadzić groźne rogi z dala od swojego prawego biodra. Jeżeli szpada ma trafić w cel – otwór między łopatkami o średnicy 7,5 cm – ruchy ręka muszą być bardzo pewne” [Rudnicki 2005, s. 81]. Prawidłowo wykonany cios w ten punkt ciała przerywa rdzeń kręgowy i zadaje szybką śmierć zwierzęciu.

Po zabiciu byka, w zależności od tego czy walka została uznana przez zgromadzoną publiczność jako godna uwagi, czy też nie, głośnie się nad nagrodami dla *matadora*. W przypadku, gdy *matador* zyskuje brawa widowni ma prawo odciąć sobie na pamiątkę ucho byka, a czasem również ogon, gdy zdoła zabić byka za pierwszym razem. Martwe zwierzę zostaje szybko zasłonięte płachtą i odciągnięte na bok przez osły lub muły. W tym samym czasie na arenę wybiegają osoby odpowiedzialne za sprzątanie, które szybkimi ruchami usuwają zabrudzony krwią byka piasek. Kiedyś zabite podczas *korridy* byki były przekazywane bezdomnym i głodującym, dzisiaj raczej kupują je restauracje.

Opisywany powyżej przebieg walki jest elementem typowej *corridy de torros*, w której biorą udział byki w wieku między cztery a sześć lat, a ich waga nie jest niższa niż 410 kg. Nie jest to jednak jedyna odmiana *korridy* z jaką można się spotkać w Hiszpanii. Wśród pozostałych odmian można wymienić:

- *las novilladas con picadores* (zwane także *novilladas*) – to *korridy*, w których biorą udział młodzi *toreadorzy*, którzy w walce ze słabszym i młodszym bykiem (od 2 do 4 lat) zdobywają niezbędne doświadczenie i prestiż pozwalające im następnie wziąć udział w opisywanych wcześniej *corridas de toros* [Estadística de Asuntos Taurinos 2008 - 2012, s. 6];
- *las novilladas sin picadores* – to *novillady*, w których pomija się pierwszą fazę *corridy* „*tercio de varas*” [Widawski 2009, s. 50];
- *las corridas de rejones* – *korridy*, w których *matador* występuje *konno* [Widawski 2009, s. 50];
- *toreo cómico* – są to parodie *korrid* z udziałem byków [Widawski 2009, s. 50];
- *festejos populares (festivales)* – święta ludowe obchodzone w danej miejscowości, podczas których jednym z bohaterów jest byk, ale niekoniecznie jest to *corrida*, w czasie której byk musi zginąć. Mogą to być *corridy* zręcznościowe lub *encierros*, czyli wyścigi byków z udziałem widzów [Beltran 1996, s. 83-85];
- *festejos mixtos* – różnego rodzaju spektakle, które stanowią połączenie elementów charakterystycznych m.in. dla *corridy de torros*, *las corridas de rejones*, *becerradas* czy *las novilladas* [Estadística de Asuntos Taurinos 2008 - 2012, s. 6];
- *las becerradas* – wydarzenia, w których zawodowi *toreadorzy*, ale także amatorzy walczą z młodymi bykami w wieku około dwóch lat [Estadística 2012. Estadística de Asuntos Taurinos 2008 - 2012, s. 6].

Obecnie walki byków odbywają się w wielu miastach Hiszpanii. Warto jednak zaznaczyć, iż korrida nie jest tylko i wyłącznie hiszpańską domeną. Z jej zróżnicowanymi odmianami można się spotkać także w Portugalii (region Ribatejo), we Francji (Saint-Remy de Provence), a także w Ameryce Łacińskiej – obszar od Meksyku po Wenezuelę i Peru. Reguły korrid są tam jednak nieco zmodyfikowane a sama walka nie zawsze kończy się zabiciem byka. Często przybiera ona charakter bardziej przypominający maskaradę.

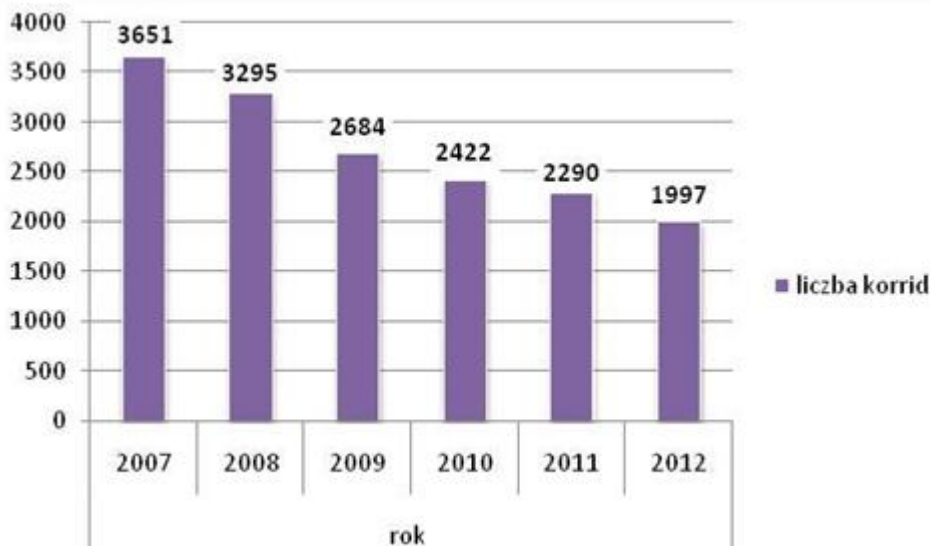
Pisząc o elementach nierozzerwalnie związanych z korridą nie można zapomnieć o stroju toreadorów. Z języka hiszpańskiego zwany jest on „*el traje de luces*” (strój świateł). Stosowanie tej nazwy związane jest z zaobserwowanym efektem odbicia światła od cekinów, a także złotych i srebrnych nici wykorzystywanych do ozdobienia stroju toreadorów. Współczesne stroje toreadorów nawiązują swoją stylistyką do tych z XVIII w. i wykonane są z jedwabiu, często ozdobionego złotymi i srebrnymi elementami. Tradycyjny strój toreadora składa się z następujących elementów [za: www.elmundo.es, data dostępu: 16.06.2013]:

- *la montera* (czepiec) – nakrycie głowy, którego używa toreador i jego drużyna. Najczęściej jest ona koloru czarnego;
- *el corbatín* – wstążka, którą się wiąże wokół szyi, rodzaj krawata;
- *la chaquetilla* – sztywna, krótka marynarka z naramiennikami. Jej wykrój umożliwia swobodne ruchy rękoma. Pod marynarką toreador nosi koszulę (najczęściej białą lub czarną), kamizelkę i szarfę;
- *la taleguilla* – obcisłe spodnie sięgające od pasa do kolan. Pod nimi zwykle toreadorzy noszą ochraniacze;
- *las medias* (skarpetki) – zwykle nosi się dwie pary. Pierwszą warstwę stanowią białe, bawełniane skarpetki. Na nie często zakłada się różowe skarpetki wykonane z jedwabiu;
- *las zapatillas* – buty, najczęściej płaskie i czarne, dekorowane związanymi wstążkami;
- *el capote de paseo* – krótka, jedwabna, bogato haftowana pelerynka. Najczęściej wykorzystywana jest podczas uroczystej parady otwierającej korridy.

Charakterystyka hiszpańskich korrid

Spór o korridę trwa w Hiszpanii od dziesięcioleci. Jej najwięksi przeciwnicy twierdzą, że sprowadza się ona do torturowania zwierzęcia na każdym z etapów walki, a następnie jego powolnej śmierci w niewyobrażalnych cierpieniach ku uciesze tłumu. Zwolennicy walk z bykami, do których od lat należy również król Hiszpanii Juan Carlos, podkreślają, że korrida to wyjątkowa sztuka łącząca w sobie choreografię, kostium, historię, ruch i muzykę. Torreador jest często porównywany do artysty (np. rzeźbiarza), który w tym przypadku poddaje obróbce nie materiał lecz zwierzę. Miłośnicy korridy dostrzegają w tym przedsięwzięciu nie tyle ból i cierpienie zwierzęcia, ile piękno i artyzm. Warto również nadmienić, iż byki i korrida częstokroć stanowiły inspirację dla wielu słynnych pisarzy, malarzy, rzeźbiarzy, itd. Wśród nich warto wymienić m.in. Ernesta Hemingwaya, Pablo Picassa, Henryka Sienkiewicza, Francisca José de Goya y Lucientesa czy Federico García Lorę. Ten ostatni określił nawet byki, które m.in. biorą udział w korridzie, jako „największy i najważniejszy poetycki skarb Hiszpanii” (1936 r.).

Oczywiście kontrowersje związane z przebiegiem korridy dzielą nie tylko cudzoziemców, którym obce są tego rodzaju praktyki, ale i samych Hiszpanów. Od 2012 r. organizowanie korridy stało się nielegalne w Katalonii. Wcześniej, w 1991 r., zabroniono jej na Wyspach Kanaryjskich. Przedstawiciele parlamentów ww. regionów tłumaczyli swoje stanowisko nie tylko chęcią położenia kresu „barbarzyńskiemu” traktowaniu zwierząt i ochroną ich praw, ale również spadkiem zainteresowania hiszpańskimi korridami wśród lokalnej społeczności i turystów. Zupełnie inaczej sytuacja wgląda w Madrycie, Walencji czy Murcji, gdzie korrida jest uznawana za wydarzenie o znaczeniu narodowym.

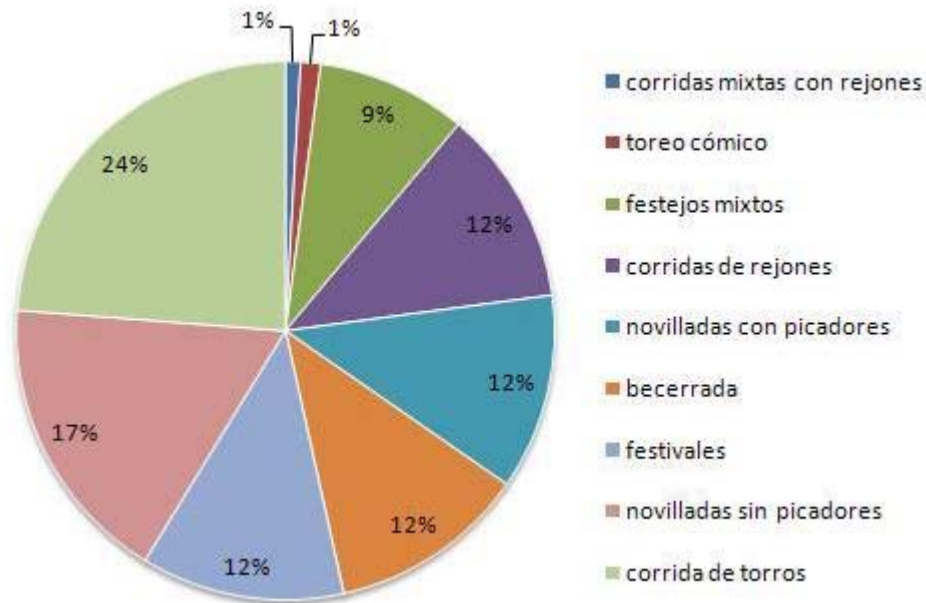
Ryc.1: Liczba zorganizowanych korrid w Hiszpanii w latach 2007-2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Estadística de Asuntos Taurinos. 2011* i *Estadística de Asuntos Taurinos 2011*

Trudno się nie zgodzić z argumentami przytoczonymi przez przedstawicieli rządu Katalonii. Nie ulega wątpliwości, iż z roku na rok liczba realizowanych w Hiszpanii korrid maleje. Świadczą o tym m.in. statystyki publikowane każdego roku przez Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu Hiszpanii. Analizując przedstawione w ministerialnym raporcie dane można zauważyć, iż w 2012 r. zrealizowano tylko 1997 korrid, czyli o 1654 mniej niż to miało miejsce w roku 2007 (ryc. 1). W stosunku do roku 2011, w 2012 r. zanotowano spadek o 12,8% realizowanych przedsięwzięć.

Rozpatrując korridy ze względu na ich typy bez trudu da się zauważyć, iż na tle wszystkich wydarzeń wciąż dominuje tradycyjna *corrida de toros*. W 2012 r. zrealizowano ich 475, co stanowiło 23,8% wszystkich omawianych rodzajów korrid. W następnej kolejności realizowano: *festivales* (244), *festejos de rejones* (235), *novilladas con picadores* (235) czy *festejos mixtos* (180). Procentowy udział poszczególnych typów korrid w 2012 r. prezentuje ryc. 2.

Biorąc pod uwagę dane z ostatnich lat należy stwierdzić, iż w zasadzie większość z omawianych w niniejszym artykule typów korrid straciła na znaczeniu i z roku na rok organizuje się ich coraz mniej. Wyjątek stanowią *corridas mixtas con rejones*, których w 2012 r. zorganizowano o pięć więcej niż to miało miejsce w 2007 r. (odpowiednio 18 i 13). Cieszą się one dziś jednak znacznie mniejszą popularnością niż to miało miejsce w 2008 r., kiedy to w całej Hiszpanii odbyło się ich łącznie 96. Przyczyn spadku ogólnej liczby realizowanych w 2012 r. korrid można upatrywać w związku z wprowadzeniem w Katalonii wspomnianego już zakazu ich organizacji. Od 1 stycznia 2012 r., na terenie jednego z najludniejszych i najbogatszych regionów Hiszpanii, nie można już ich organizować legalnie. Stanowisko lokalnego parlamentu było o tyle kontrowersyjne, że to właśnie Katalonia uchodziła za kolebkę nowoczesnej korridy, która jako widowisko w obecnej formie ukształtowała się w Hiszpanii w pierwszej połowie XIX w. To właśnie na terenie tego regionu wybudowano jedną z pierwszych nowoczesnych aren do walk z bykami (Barcelona, 1834 r.). O tym jakie skutki ekonomiczne i wizerunkowe dla Katalonii, jak i całej Hiszpanii przyniesie ww. decyzja będzie można się przekonać w najbliższych latach. Liczbę realizowanych w Hiszpanii, w latach 2007-2012, korrid z podziałem na ich typy prezentuje tabela nr 1.

Ryc. 2: Procentowy udział poszczególnych typów korrid w Hiszpanii w roku 2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Estadística de Asuntos Taurinos 2012*

Tab. 1. Liczba realizowanych korrid ze względu na ich typ w latach 2007-2012

Rodzaj korridy	Liczba realizowanych przedsięwzięć w poszczególnych latach					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
corrida de torros	953	810	648	611	561	475
corridas de rejones	468	445	358	316	251	235
novilladas con picadores	624	453	376	358	308	235
festivales	339	351	305	250	284	244
festejos mixtos	238	159	161	189	177	180
corridas mixtas con rejones	13	96	27	36	27	18
becerrada	327	335	295	252	248	237
novilladas sin picadores	572	537	441	369	397	349
toreo cómico	117	109	73	41	37	24
OGÓŁEM	3651	3295	2684	2422	2290	1997

Źródło: opracowanie własne na podstawie „*Estadística 2012. Estadística de Asuntos Taurinos 2012*” i „*Estadística 2011. Estadística de Asuntos Taurinos 2011*”.

Analizując korridy ze względu na ich miejsce organizacji w 2012 r. można zauważyć, iż cztery regiony autonomiczne Hiszpanii, tj.: Andaluzja, Kastylija – León, Kastylija – La Mancha, a także Region Madrytu koncentrują na swoich terytoriach 75% wszystkich tego typu przedsięwzięć [*Estadística 2012. Estadística de Asuntos Taurinos 2012*, s. 8]. Jeśli zaś wziąć pod uwagę tylko ich tradycyjną odmianę – *corrida de toros*, znacząco wyróżnia się w ich organizacji Andaluzja. W 2012 r. zrealizowano tam aż 108 korrid, co stanowiło 23% wszystkich tego typu przedsięwzięć w Hiszpanii. Popularność tradycyjnej korridy jest także znacząca w regionie stołecznym, gdzie w 2012 r. zorganizowano ich 85, a także wspomnianych już wcześniej regionach Kastylija – La Mancha (61) i Kastylija – León (56). Wyżej wymienione regiony stanowią także najważniejsze miejsca realizacji pozostałych typów korrid, omawianych w niniejszym artykule, o czym świadczą dane zestawione w tabeli nr 2.

Sezon korrid oficjalnie zaczyna się 1 marca, w dzień św. Józefa, a kończy w tzw. Dniu Iberyjskim tj. 12 października. Nie oznacza to jednak, że korridy nie odbywają się w pozostałych miesiącach. W zasadzie każde miasto czy miasteczko w Hiszpanii, bez względu na wielkość, rodowód czy położenie, celebryje święto swojego patrona, a oddawaniu tej czci praktycznie zawsze towarzyszy organizacja popołudniowych korrid. Bez wątplenia do najbardziej znanych należy zaliczyć cykl 27 dni korridy organizowanych w stolicy Hiszpanii – Madrycie w związku z obchodami świąt ku czci św. Izzydora. „Inne ważne wydarzenia to: Las Fallas w Walencji (III); niezrównanie barwne i radosne Święto Sewilli (IV); uroczyste obchody Bożego Ciała w Granadzie (VI); uwiecznione przez Hemingwaya Sanfermines w Pampelunie (VII) tuż przed letnim Świętem Walencji; Semana Grande w Bilbao (VIII); a także imprezy w Salamance i Valladolid oraz zbiory winogron w Jerez i Logroño (IX). Sezon imprez zamykają podniosłe obchody El Pilar w Saragossie (połowa X)” [Rudnicki 2005, s. 82]. Korridy stanowią tym samym istotny element składowy programów wielu hiszpańskich fest. Z punktu widzenia turystów, którzy coraz częściej przybywają do Hiszpanii w celach poznawczych, może to stanowić podstawę do zainteresowania się tym zwyczajem. Dlatego też autorki zdecydowały się pokrótce przybliżyć najważniejsze z wymienionych powyżej fest.

Jednym z hiszpańskich miast, które nierozdzielnie kojarzy się z walkami byków jest Pampeluna (Pamplona), stolica regionu Nawarra. Miasto składa się ze starego, zabytkowego rdzenia otoczonego murami obronnymi, a także z nowoczesnych dzielnic przemysłowo-mieszkaniowych. Ze względu na swoje położenie, w pobliżu granicy z Francją, na jej terenie można znaleźć wiele zabytków nawiązujących swoją stylistyką do architektury francuskiej. Wśród nich warto wspomnieć o katedrze (XIV-XV w.) czy kościele San Fermín z charakterystyczną wyniosłą wieżą, stanowiącą jeden z symboli miasta.

Przez cały rok Pampeluna jest miastem sennym i cichym, zmienia się jednak nie do poznania między 6 i 14 lipca, w dniach wielkiej „Feria de San Fermín”. Odbywają się liczne imprezy plenerowe, procesje, zabawy i widowiska, a w dniach 7-14 lipca, punktualnie o 8 rano zaczyna się „encierro”: na ulice wypuszczane są przeznaczone na korridę byki, które w zawrotnym tempie przemierzają miasto [Pałęcka, Sobański 1974, s. 70-71]. Tym, co wyróżnia Pampelunę na tle innych miast Hiszpanii jest fakt, iż walki z bykami odbywają się tam tylko i wyłącznie w trakcie święta ku czci św. Firmina (San Fermín). Najbardziej charakterystycznym elementem festy są słynne na całym świecie gonitwy byków ulicami miasta, czyli wspomniane już *encierros*. Rozpoczęcie gonitw obwieszcza wystrzał z rakiety (*chupinazo*), informujący równocześnie uczestników, że z boksów zostały już wypuszczone wszystkie byki. Kolejny wystrzał oznacza, że byki zdołały już wbiec na ulicę. Sama gonitwa nie jest długa, trwa bowiem ok. 2-3 minut, w tym czasie uczestnicy pokonują odcinek zaledwie ok. 800-metrowy, wiodący ulicami Pampeluny, obok ratusza, aż do miejskiej areny. Należy stwierdzić, iż omawiany zwyczaj nie należy do bezpiecznych i choć na przestrzeni lat władze miasta poczyniły wielu starań by do wypadków w czasie *encierro* nie dochodziło, trudno się z nimi nie liczyć. W całej historii Feria de San Fermín zginęło co najmniej kilkanaście osób, a wiele zostało rannych na skutek ciosów zadanych przez rogi byków.

Po gonitwie byków, codziennie między godz. 10.00 a 14.00 ulicami miasta przechodzi uroczysta procesja, podczas której ubrani w historyczne stroje przedstawiciele cechów miejskich, w towarzystwie najrozmaitszych orkiestr, wielkich kukieł i specjalnego orszaku wyruszają do katedry, gdzie dołączają do nich przedstawiciele duchowieństwa. W trakcie procesji uczestnicy śpiewają pieśni ku czci św. Fermina, zaś przed katedrą następuje ceremonia zwana *Momentico*, podczas której wielkie kukły wykonują taniec w takt muzyki i bicia katedralnych dzwonów [Sawala i inni, 2005, s. 99].

Wieczorem każdego dnia odbywa się korrida, w której biorą udział byki z porannej gonitwy. Rozgrywa się ona na słynnej arenie Plaza de toros Monumental w Pampelunie.

Zaprojektowana w 1920 r., słynna na całym świecie za sprawą transmisji Feria de San Fermín, arena może pomieścić aż 19720 widzów. Obiekt jest dziś wykorzystywany także na potrzeby organizacji koncertów i innych wydarzeń kulturalnych.

Ceremonia zakończenia Fiesty ma miejsce przed ratuszem o północy w ostatnim dniu święta tj. 14 lipca. Gromadzi ona każdego roku tłumy uczestników, którzy odśpiewują wszystkie tradycyjne pieśni związane ze św. Firminem, w tym m.in. „Pobre de mi!” (Jakież ja biedny!) czy „Y falta menos” (Już niedługo zostało).

Warto podkreślić, iż San Fermín to fiesta, która powstała w wyniku połączenia aż trzech odrębnych świąt: religijnych obchodów ku czci św. Fimina, walk byków oraz komercyjnych fiest. Dziś jednak trudno jednoznacznie określić, gdzie należy upatrywać źródeł tego święta. Najwcześniejsze wzmianki pochodzą bowiem dopiero z przełomu XIII i XIV wieku i wynika z nich, że odbywała się ona w październiku. W 1591 r. władze miasta uznały, że jesienna pogoda nie jest tak pewna jak letnia i zdecydowano o przeniesieniu terminu obchodów na pierwszą połowę lipca. „W tym okresie trwały one dwa dni i składały się z procesji, występów muzycznych, turnieju, pokazów teatralnych i walk byków. Z biegiem czasu stawały się coraz bardziej huczne, a święto zyskało charakter religijno-ludowych bachanaliów. Sama idea gonitwy z bykami pochodzi z okresu, kiedy poganiacze bydlę zaganiali byki ulicami miasta na arenę, gdzie odbywała się korrida. Po jakimś czasie dołączyli do nich przedstawiciele cechu rzeźników, którzy dokonywali zakupu poległych na arenie byków” [Buczowska, Majchrowicz 2010, s. 27].

Z biegiem lat do przeprowadzenia byków ulicami Pampeluny dołączali także postronni widzowie, którzy biegli jednak przed bykami, uznając to za dobrą rozrywkę. W XIX wieku w Pampelunie wzniesiono nową arenę i wybudowano boksy dla byków przy Cuesta de Santo Domingo, dzięki czemu trasa zaganiania byków znacznie się skróciła, a gonitwa z bykami przybrała kształt, który znamy dzisiaj. Oprócz stałych punktów programu fiesty, do których niewątpliwie należą gonitwy byków, procesja i korrida, z biegiem lat przybyło temu wydarzeniu nowych zwyczajów. Wśród nich warto wymienić choćby wspinanie się na fontannę św. Cecylii by następnie skakać z niej na rozłożone ręce zebranego w dole tłumu.

Warto również podkreślić, że to popularne na całym świecie wydarzenie, w którym z roku na rok bierze udział coraz więcej osób, w tym także turystów zagranicznych, zostało rozślawione przez Ernesta Hemingwaya w jego powieści „Słońce też wschodzi” (1926 r.). Od 1923 r. Ernest Hemingway kilkakrotnie przybywał latem do Hiszpanii, gdzie m.in. miał możliwość uczestnictwa w festiwalu Sanfermines. Miasto odwdzińczyło się Hemingway'owi, stawiając jego popiersie przy wejściu na arenę walk byków od strony Paseo Hemingway.

Pisarz osadził akcję swojej powieści w różnych miejscach Hiszpanii, w tym m.in. w Pampelunie w czasie trwania święta San Fermín. Opis korridy, który zawarł w książce uznawany jest za jeden z najlepszych, jakie powstały w historii literatury. Sam Hemingway był zresztą wielkim miłośnikiem korridy o czym wielokrotnie mówił.

Najważniejszy cykl korrid w roku odbywa się jednak nie w Pampelunie, tylko w stolicy Hiszpanii – Madrycie. Wiąże się on z obchodami ku czci patrona Madrytu – św. Izidora Oracza¹¹ (San Isidro), które mają miejsce w drugiej połowie maja. Główna uroczystość przypada 15 maja (dzień patrona), w dzień wolny od pracy, kiedy to wszyscy

¹¹ Święty Izidor Oracz (San Isidor Labrador) urodził się w Madrycie. Żył na przełomie XI i XII w. Bieda zmusiła go do pracy w charakterze parobka u miejscowego arystokraty. Posiadał również kawałek własnego pola, które pracowicie uprawiał. Święty zasłynął z licznych cudów, przypisuje mu się ich ponad 400. Potrafił m.in. sprawić, żeby aniołowie zaorali jego pole, lub by z ziemi w cudowny sposób wytrysnęła woda. Razem ze swoją małżonką, późniejszą świętą Marią de la Cabeza, wiódł skromne, wypełnione modlitwą życie i zawsze był gotowy nieść pomoc ubogim i dzieciom. W uznaniu dla jego czynów w 1751 r. został uznany patronem Madrytu. Jest również patronem chłopów.

mieszkańcy Madrytu bawią się, jedzą, spotykają się ze znajomymi, a wieczorem uczestniczą w korridzie, która jest ukoronowaniem każdego z dni ww. święta.

Wielu mieszkańców tradycyjnie rozpoczyna ten dzień od spaceru do źródła św. Izydora, którego woda ma pomagać w wyleczeniu różnych chorób i zapewnienia zdrowia. W samym Madrycie jest co najmniej kilka miejsc związanych ze świętym Izydorem: kościół Iglesia de San Isidroel Real, w którym znajdują się szczątki świętego i jego małżonki; muzeum Museo de San Sidro zlokalizowane w okolicy miejsc, gdzie ponoć mieszkał święty [za: www.gomadrid.com/fiestas/san-isidro.html, data dostępu: 15.06.2013].

Oczywiście Fiesta de San Isidro jest świętem o podłożu wybitnie religijnym, jednak współcześnie przekształciła się ona w tydzień zabawy, w ramach której odbywa się wiele wydarzeń o charakterze kulturalno-rozrywkowym. Madrileños¹² w tych dniach tłumnie wychodzą na ulice, ochoczo uczestniczą w całonocnych zabawach i w wydarzeniach organizowanych przez różne instytucje kultury. Każdego roku, w różnych zakątkach Madrytu odbywa się mnóstwo koncertów, występów teatralnych, pokazów sztuk cyrkowych, tańców oraz wystaw.

¹² Popularne określenie mieszkańców Madrytu.

Tab. 2. Zróżnicowanie regionalne popularności różnych rodzajów korrid w Hiszpanii w latach 2010-2012

Region	Ogólna liczba			corrida de torros			corridas de rejonos			novilladas con picadores			festivales			festejos mixtos			corridas mixtas con rejonos			becerrada			novilladas sin picadores			toreo cómico		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Andaluzja	414	389	365	126	133	108	42	27	32	41	30	24	57	52	56	35	40	42	0	0	0	26	22	16	64	69	80	23	16	7
Asturia	87	74	62	27	28	26	12	13	9	16	13	8	7	4	1	3	0	2	3	1	3	3	2	1	13	13	12	3	0	0
Baleary	7	7	7	5	5	5	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wyspy Kanaryjskie	6	6	3	2	2	2	1	1	0	0	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
Kantabria	18	15	15	10	8	8	3	3	3	3	3	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
Kastylija-León	470	460	418	98	81	56	77	66	63	33	37	32	63	76	59	83	80	81	0	0	0	53	45	57	63	71	68	0	4	2
Kastylija-La Mancha	575	555	441	80	70	61	72	71	57	82	62	45	59	91	76	42	20	17	23	11	2	111	129	107	99	92	72	7	9	4
Katalonia	18	17	0	12	10	0	3	1	0	2	5	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Walencja	93	81	79	42	38	34	7	7	7	20	17	16	2	2	1	2	3	2	1	0	1	8	3	6	9	9	11	2	2	1
Estremadura	150	148	145	26	21	23	39	24	27	6	7	3	30	27	22	20	25	27	1	8	7	13	9	9	13	24	23	2	3	4
Galicja	10	9	10	8	7	7	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0
Region Madrytu	380	349	278	102	95	85	39	22	19	114	95	74	25	24	20	0	0	0	2	0	0	31	33	29	65	78	49	2	2	2
Murcja	61	59	51	18	13	9	6	3	5	20	23	13	3	5	2	1	3	3	2	4	1	3	4	10	7	3	4	1	1	4
Nawarra	52	50	48	20	20	19	9	8	9	11	9	9	0	1	2	0	3	0	0	0	2	0	0	0	11	9	7	1	0	0
Kraj Basków	46	41	40	25	20	20	4	2	2	1	4	1	0	1	2	1	2	3	1	0	0	2	0	0	12	12	12	0	0	0
La Rioja	32	28	33	9	9	11	2	3	2	6	0	5	2	0	2	1	0	3	1	1	0	0	0	0	11	15	10	0	0	0
Ceuta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Melilla	30	2	2	1	1	1	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
OGÓLEM	2449	2290	1997	611	561	475	316	251	235	358	308	235	250	284	244	189	177	180	36	27	18	252	248	237	369	397	349	41	37	24

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Estadística 2012. Estadística de Asuntos Taurinos 2012” i „Estadística 2011. Estadística de Asuntos Taurinos. 2011”.

Charakterystycznym elementem święta są rodzinne pikniki w parku nad brzegiem rzeki Manzanares. W menu w tym czasie nie może zabraknąć tradycyjnych specjałów: cocido madrileño (gulaszu z ciecierzycy, kapusty i różnych rodzajów mięs i kiełbasy), tapas, chorizo (wędzona kiełbasa wieprzowa z dużą ilością papryki) czy jamón (hiszpańska szynka). Typowym deserem tego dnia są rosquillas (duże obwarzanki z ptysiowego ciasta) występujące w dwóch odmianach: listas – z cukrem, tontas – bez cukru. Można także kupić, najprawdopodobniej najbardziej znaną hiszpańską słodkość churros con chocolate (filizankę gorącej czekolady z paluszkami z ciasta przypominającego polskie pączki).

Fiestas de San Isidro to również doskonała okazja dla mieszkańców Madrytu do założenia tradycyjnego stroju, nazywanego chulapo¹³. Mężczyźni przywdziewają czapki w biało-czarną kratkę, marynarkę lub samą kamizelkę i białą koszulę. W klapę obowiązkowo wpinają czerwony kwiat. Kobiety stroją się w długie sukienki, dopasowane w talii i biodrach, rozkloszowane od kolan w dół. Głowę spowija biała chustka zawiązana pod brodą z czerwonym kwiatem wpiętym we włosy. Całości dopełnia chustka, otulająca szyję i ramiona [<http://blog.holidaycheck.pl>, data dostępu: 08.06.2013].

Tradycyjnym elementem fiesty są również przemarsze gigantów i karłów, czyli „Pasacalles de los Gigantes y Cabezudos de Madrid”. Asymetryczne figury, nieco karykaturalne przedstawiają postaci związane z najważniejszymi wydarzeniami z historii i kultury Madrytu.

Choć wszystkie wymienione powyżej elementy obchodów ku czci patrona Madrytu są ważne i niezwykle charakterystyczne, dla tej jednej z najważniejszych festiwalów stolicy Hiszpanii, muszą one ustąpić pierwszeństwa korridzie. W trakcie madryckiego cyklu korrid swoimi umiejętnościami popisują się najlepsi toreadorzy w kraju, walcząc o uznanie niezwykle wymagającej publiczności. Dla mniej doświadczonych toreadorów możliwość udziału w madryckiej korridzie jest ogromnym wyróżnieniem, a sukces gwarancją zdobycia sławy i nowych propozycji w zawodzie. Toreadorzy mierzą się każdego wieczoru na Plaza de Toros de Las Ventas – jednej z najbardziej prestiżowych aren do walk z bykami na świecie. Las Ventas to nie tylko mekka toreadorów, to także imponujących rozmiarów budowla, mieszcząca blisko 25000 widzów, wybudowana w stylu neomudéjar, która sama w sobie stanowi obiekt zainteresowania turystów.

W ramach Fiesta de San Isidro można, niemal każdego wieczoru, wziąć udział zarówno tradycyjnej korridzie jak i *rejoneo* (walka, podczas której toreadorzy jeżdżą konno) czy *novilladas* (korrida z młodymi bykami). Ceny biletów kształtują się od kilku euro do nawet ponad stu euro za walkę. Ich wysokość zależy w dużej mierze od rodzaju występów, walczących toreadorów, jak również od miejsc na Plaza de Toros de Las Ventas (najdroższe są miejsca w cieniu – z hiszp. de sombra).

Także stolica i główne miasto Andaluzji – Sewilla, słynie z korridy. Fiesta, która nierozzerwalnie jest z nią związana jest Feria de Abril realizowana w kwietniu. Feria de Abril, czyli Święto Wiosny, tradycyjnie obchodzona jest w Sewilli dwa tygodnie po Wielkanocy. W ciągu tygodnia przepięknie ozdobione ulice Sewilli wypełnia tłum turystów i mieszkańców miasta (nawet kilkuset tysięcy), którzy przez cały ten okres śpiewają, tańczą sevillanę, spotykają się ze znajomymi, piją rebujito (manzanilla ze spritem lub 7'upem), oraz jedzą lokalne specjały.

Źródłem Feria de Abril należy się doszukiwać w 1846 r., kiedy to królowa Izabela zadekretowała organizację pierwszych targów bydła nazwanych ze względu na porę roku „Feria de Abril” (kwietniowe targi). „Na wyznaczony teren, obecnie położony w granicach dzielnicy Prado de San Sebastian, przybyło wówczas 25 tys. osób. Podczas trzydniowej „Ferii” w ciągu dnia sprzedawcy bydła handlowali i dyskutowali o hodowli, a po pracy szykowali nocleg i organizowali sobie czas tańcząc, śpiewając i jedząc smażone ryby

¹³ Nazwa wywodzi się od słowa chulo oznaczającego eleganta, jak również cwaniaka.

i omleoty. Z biegiem lat targi bydła przekształciły się w tydzień szaleństwa, zabawy i tańca, z pokazami cyrkowymi, walką byków i tańcami sevillany, czyli lokalnej odmiany flamenco, paradami powozów i bryczek zaprzęgniętych w konie. Z czasem wyznaczono również nowe miejsce targów, tzw. plac "Real de la Feria", który zajmuje obecnie około 450.000 m² [turystyka.interia.pl, data dostępu: 16.06.2013]

Elementami charakterystycznymi, które niewątpliwie kojarzą się ze Świętem Wiosny w Sewilli są: tzw. „Portada” (pięknie ozdobiona brama, co roku przybierająca inny wygląd) czy „casetas” (drewniane domki lub namioty przystrojone girlandami kwiatów, balonami i światełkami, w których bawią się mieszkańcy Sewilli i przyjezdni).

Święto rozpoczyna się każdego dnia około południa od parady jeźdźców oraz kobiet w charakterystycznych kolorowych, falbaniastych sukniach. Na ulicach codziennie słychać dźwięki sevillany – weselszej odmiany flamenco charakterystycznej dla Sewilli. W południe zaś rozpoczynają się słynne walki byków. Główną areną walk byków w Sewilli jest La Plaza de Toros de la Real Maestranza de Caballería. Jest to niezwykle ciekawy obiekt pod względem architektonicznym. Zbudowano go w latach 1749-1881. Aktualnie amfiteatr może pomieścić 12500 widzów. Wewnątrz znajduje się słynne muzeum korridy, w którym zobaczyć można m.in. kostiumy toreadorów (w tym pomalowana przez Picassa purpurowa kapa torreadora), a także portrety i afisze związane z walkami byków.

Nie tylko same korridy i fiesty mogą stanowić obiekt zainteresowania turystów. Architektura aren do walk byków – las Plazas de Toros, a także muzea przybliżające różne aspekty walk z bykami także mogą urozmaicić turystom pobyt w różnych regionach Hiszpanii. Zwykle plaza de toros „składa się z: ruedo – placu o średnicy 45-60 m wysypanego piaskiem, otoczonego przez barierę – płot z desek wys. 160 cm, pomalowany na ciemnoczerwono i koncentrycznych rzędów ławek; podczas corridy część areny jest w słońcu (sol) – tańsze miejsca, część w cieniu (sombra) – droższe [Pałęcka, Sobański 1979, s. 299].

Do najważniejszych hiszpańskich aren należą niewątpliwie wspomniane już la Plaza de Toros de la Real Maestranza de Caballería w Sewilli, Plaza de toros Monumental w Pampelunie czy Plaza de Toros de Las Ventas w Madrycie. Nie należy jednak ujmować znaczenia Plaza de Toros w Walencji, La plaza de toros de Vista Alegre w Bilbao czy La Plaza Monumental w Barcelonie.

Arena w Walencji ze względu na swoją architekturę przypomina nieco rzymskie Koloseum, a jej dogodne położenie w samym centrum, trzeciego pod względem wielkości, miasta Hiszpanii sprawia, że jest ona niezwykle łatwo dostępna także dla osób przyjezdnych. Z kolei la Plaza de toros de Vista Alegre w Bilbao jest stosunkowo nowym obiektem. Została bowiem oddana do użytku w 1962 r. – 9 miesięcy i 15 dni po pożarze starej, zabytkowej areny. Obiekt wybudowany według projektu Luisa de Gana y Hoyos, może pomieścić 14781 widzów. Zupełnie inaczej wygląda sytuacja w przypadku La Plaza Monumental w Barcelonie. Ten niezwykle charakterystyczny dla Barcelony obiekt od 2012 r., ze względu na obowiązujący na terenie Katalonii zakaz organizacji korrid, nie pełni już swojej funkcji. Wybudowaną ją w latach 1913-1916 według projektu modernistycznego architekta Joaquima Raspalla, który zaprojektował fasadę główną w stylu Novecentisme. Obiekt był w stanie pomieścić 19582 osób siedzących oraz około 25000 osób stojących. Dziś słynna Monumental jest adaptowana na potrzeby organizacji imprez kulturalnych.

Z korridą należy także kojarzyć andaluzyjskie miasto Ronda, które podobnie jak i Barcelonę można uznać za kolebkę hiszpańskiej korridy. W mieście do zwiedzenia udostępniona została pierwsza arena do walki z bykami, na której rozgrywano korridy już w 1785 r. oraz muzeum poświęcone hiszpańskiej korridzie (Museo Taurino). Podobne placówki kultury można zwiedzać na terenie całej Hiszpanii, w tym m.in. w Kordobie, Madrycie, Walencji, Alicante i wielu innych ośrodkach.

Corrida de toros w polskich przewodnikach

Zwiedzanie danego regionu, miasta czy nawet obiektu może mieć charakter ogólnopoznawczy, często jednak przyświeca mu jakiś temat przewodni. Tym tematem mogą być zarówno wydarzenia historyczne, style architektoniczne, określone walory krajobrazowe danego obszaru, postać artysty, wydarzenia kulturalne, zwyczaje, itd.

W ostatnim czasie bardzo popularna staje się turystyka kulturowa, a wśród jej typów m.in.: turystyka wydarzeń kulturowych. Oczywiście, w konsekwencji, taki trend wymusza na rynku wydawniczym powstawanie nowszych i bardziej aktualnych opracowań promocyjno-informacyjnych, które przybliżają turystom najważniejsze informacje o poszczególnych wydarzeniach, miejscu ich realizacji, a także w praktyczny sposób ułatwiają zaplanowanie pobytu na danym obszarze. Biorąc pod uwagę powyższe okoliczności można stwierdzić, iż literatura i jej twórcy stają się dla turystów inspiracją do udziału w jednej z wielu możliwych form turystyki kulturowej, a także kształtują wśród nich, na długo przed faktyczną podróżą, wizerunek¹⁴ danego miejsca.

W niniejszym rozdziale autorki dokonały krótkiej analizy informacji o korridach jakie zostały zawarte w przewodnikach turystycznych po Hiszpanii, wydanych w Polsce po roku 1974. Analizie poddano fragmenty stricte dotyczące korridy jakie zostały zawarte w sześciu ogólnodostępnych przewodnikach turystycznych. Ich wykaz prezentuje tabela nr 3. Przewodniki zostały potraktowane jako skarbnica wiedzy o Hiszpanii, jej historii, geografii, architekturze, najważniejszych atrakcjach turystycznych i zwyczajach. Biorąc pod uwagę, iż „przewodnik jest to wydawnictwo służące turystom, w którym w sposób popularny lecz ścisły, w wyważonych proporcjach objętościowych, przedstawione są najważniejsze wiadomości dotyczące środowiska naturalnego, historii i współczesności opisywanego regionu, prezentowane są trasy zwiedzania lub wędrówek oraz podane niezbędne informacje użytkowe” [Łęcki, Maluśkiewicz 1980, s. 44], stanowi on ciekawy materiał do analizy.

Warto podkreślić, iż we wszystkich z analizowanych przewodników można się było doszukać informacji o korridach. Może to dowodzić, że korrida „aczkolwiek mocno krytykowana przez cudzoziemców i wielu Hiszpanów, idealnie wyraża hiszpański styl życia: zamiłowanie do parad i ceremonii, słońca i cienia, głębokiego odczuwania dramatu, tragedii i złego losu, stylu zabarwionego legendarną gwałtownością, wywołującą strach wśród wrogów” [Dunlop 2009, ss. 15-16]. Stąd trudno pisząc o kulturze czy hiszpańskich tradycjach pominąć opis korridy.

W zależności od objętości przewodnika zakres przekazywanych o korridach informacji, długość poszczególnych fragmentów, a także ich umiejscowienie w przewodnikach były różne. W większości z przewodników informacje o walkach z bykami można było znaleźć w pierwszej części publikacji (Pałęcka J., Sobański O. 1974; Pałęcka J., Pałęcka J., Sobański O. 1982; Ellingham M. i inni 1995; Dunlop F. 2009), która w ogólny sposób przybliżyła odbiorcom Hiszpanię, w tym jej kulturę. Wyjątek stanowi komunikat zawarty w „Przewodniku po Hiszpanii” autorstwa J. Pałęckiej i O. Sobańskiego z 1979 r., w którym autorzy przybliżyli najważniejsze informacje o korridach poprzez zamieszczenie ich na końcu publikacji, w „Słowniczku pożytecznych terminów życia codziennego”, w postaci czterech haseł: „*Corrida de toros*”, „*Encierro*”, „*Plaza de toros*” i „*Torero*”.

Zdecydowanie największym zakresem przekazywanych informacji odznaczają się prace B. Rudnickiego „Hiszpania. Podróże marzeń” (2005) i M. Ellingham’a „Hiszpania: część zachodnia. Praktyczny przewodnik” (1995). Oba teksty zawierają informacji dotyczące:

¹⁴ Wizerunek, na potrzeby niniejszego opracowania, rozumiany jest jako „niematerialna, zapisana w zbiorowej kulturze, stereotypowa wiedza i percepcja danego miejsca” [Stec, Tłuczek 2008, s. 168].

Tab. 3. Analiza informacji o korridach zawartych w wybranych przewodnikach turystycznych wydawanych po 1974 r.

Lp.	Autor	Tytuł publikacji i data wydania	Zakres terytorialny przewodnika	Informacje o korridach			
				Długość tekstu (liczba znaków ze spacjami)	Wydzźwięk informacji	Zagadnienia zawarte w tekście	Umieszczenie informacji
1	Pałęcka J., Sobański O.	Hiszpania. Mały przewodnik turystyczny (1974)	cała Hiszpania	4120	pozytywny	terminologia związana z corridą, niezwykle szczegółowy opis poszczególnych etapów walki, bohaterowie corridy, zachęta do udziału w przedsięwzięciu	Rozdział "Wiadomości ogólne", Sekcja "Sztuka i kultura Hiszpanii", punkt "Walka z bykiem (Corrida del Toro)" (s. 17-19)
2	Pałęcka J., Sobański O.	Przewodnik po Hiszpanii (1979)	cała Hiszpania	1764	obojętny	etapy walki, bohaterowie corridy, miejsca realizacji najważniejszych corrid, słynne plaza de toros	Słowniczek pożytecznych terminów życia codziennego, hasła: corrida de toros, encierro, plaza de toros, torero (s. 298-300)
3	Pałęcka J., Sobański O.	Mały przewodnik po Hiszpanii (1982)	cała Hiszpania	1843	obojętny	historia rozwoju corridy, terminologia związana z corridą, etapy walki, bohaterowie corridy	Rozdział "Wiadomości o Hiszpanii", Sekcja "Tradycje i Folklor" (s. 17-18)
4	Ellingham M. i inni	Hiszpania: część zachodnia. Praktyczny przewodnik (1995)	zachodnia cz. Hiszpanii (Madryt i okolice, Andaluzja, Stara Kastylija i León, Kantabria i Asturia, Galicja, Nowa Kastylija i Estremadura)	ok. 7800	obojętny	kontrowersje związane z walkami byków, terminologia związana z corridą, słynni matadorzy, bohaterowie corridy, szczegółowy opis części składowych walki, informacje praktyczne (m.in. ceny biletów), wykaz organizacji sprzeciwiających się corridzie	Część pierwsza przewodnika 'Informacje podstawowe', rozdział "Fiesty, corridy, piłka nożna i muzyka" (s. 54-56)
5	Rudnicki B.	Hiszpania. Podróże marzeń (2005)	cała Hiszpania	ok. 14080	obojętny	terminologia związana z corridą, bohaterowie corridy, historia corridy, informacje o najważniejszych corridach, prezentacja byków biorących udział w corridach, niezwykle szczegółowy opis poszczególnych etapów walki, profesja matadora, corrida inspiracją dla różnych dziedzin sztuki, rodzaje corrid	Sekcja "Wademekum", część "Byki" (s. 78-83)
6	Dunlop F.	Hiszpania. Przewodnik (2009)	cała Hiszpania	1873	obojętny	zakorzenie corridy w kulturze Hiszpanii, słynni matadorzy, zarys przebiegu walki	Rozdział "Hiszpania współczesna", punkt "Corrida" (s. 15-16)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Pałęcka J., Sobański O. 1974; Pałęcka J., Sobański O. 1979; Pałęcka J., Sobański O. 1982; Ellingham M. i inni 1995; Dunlop F. 2009; Rudnicki B. 2005.

bohaterów korridy, części składowych walki i terminologii związanej z korridą. W tekście przewodnika autorstwa M. Ellinghama, dodatkowo można znaleźć dużo informacji o kontrowersjach związanych z walkami byków i słynnych matadorach. Czytelnik zapoznając się z prezentowaną treścią, mógł także uzyskać podstawowe informacje praktyczne związane z udziałem w korridzie (m.in. orientacyjne ceny biletów), a także przejrzeć wykaz organizacji sprzeciwiających się korridzie. W przewodniku „Hiszpania. Podróże marzeń” autorstwa B. Rudnickiego na szczególną uwagę zasługują fragmenty dotyczące historii corridy de toros, lista najważniejszych korrid, informacje o rasie byków biorących udział w korridach i specyfice profesji matadora. W wyżej wymienionym przewodniku pojawiła się także wzmianka o tym jak korrida może się stać inspiracją dla innych dziedzin sztuki.

Warto również zwrócić uwagę, iż w zasadzie we wszystkich z omawianych przewodników fragmenty dotyczące korridy spełniają funkcję informacyjną i ich wydźwięk można uznać jako obojętny. Wyjątek może stanowić tekst w przewodniku autorstwa J. Pałęckiej i O. Sobańskiego „Hiszpania. Mały przewodnik turystyczny” (1974), w którym autorzy ewidentnie zachęcają swoich czytelników do udziału w korridzie. Zestawienie najważniejszych informacji o korridach jakie zostały zawarte w analizowanych przewodnikach przedstawiono w tab. nr 3.

Corrida de toros w ofercie polskich biur podróży

Jak już wcześniej wspomniano sezon walk byków (temporada taurina) oficjalnie zaczyna się 1 marca w dzień św. Józefa a kończy 12 października, kiedy to w Hiszpanii obchodzi się tzw. Dzień Iberyjski¹. Ze względu na fakt, iż korridy realizowane są na otwartej przestrzeni bardzo wiele z nich odbywa się w okresie maj – wrzesień. Analizując kalendarze korrid z 2013 r., dostępne na hiszpańskich stronach i portalach (<http://www.fiestaspain.es>, <http://calendariotaurino.jimdo.com>, data dostępu 05.07.2013), można stwierdzić, iż wiele z tych wydarzeń pokrywa się z sezonem turystycznym w Hiszpanii. Tym samym mogłoby, w jakimś stopniu, stać się elementem programów organizowanych wycieczek i pobytów przygotowywanych przez lokalnych i zagranicznych touroperatorów proponujących wyjazdy do Hiszpanii.

W niniejszym rozdziale autorki przeanalizowały oferty trzech najważniejszych touroperatorów działających na polskim rynku turystycznym w 2012 i 2013 r. tj.: Biura Podróży Itaka, które w roku 2011 r. charakteryzowało się obrotami rzędu 1 100 220 168 zł, TUI Poland Sp. z o.o. (489 065 925 zł) oraz Rainbow Tours (438 963 000 zł). Doboru touroperatorów dokonano na podstawie rankingu biur podróży 2012, przygotowanego przez dwutygodnik branży turystycznej „Wiadomości Turystyczne”². Na potrzeby niniejszego rozdziału analizie poddano łącznie 9 katalogów.

4 z nich stanowiły katalogi Biura Podróży Itaka:

- „Lato 2012. Hiszpania Portugalia Włochy”;
- „Lato 2012. Wycieczki”;
- „Lato 2013. Hiszpania Portugalia Włochy Chorwacja Czarnogóra”;
- „Lato 2013. Wycieczki”.

3 katalogi TUI Poland Sp. z o.o.:

¹ Z hiszp. „*Dia de la Hispanidad*”, co przetłumaczyć można jako „Dzień Hiszpańskości”, które jest świętem narodowym. W tym właśnie dniu, w 1492 r. Krzysztof Kolumb odkrył obie Ameryki, co dało początek narodzinom Imperium Hiszpańskiego. W 1958 r. ustanowiono ten dzień Świętem Narodowym [wirtualny.doradcasmau.pl, data dostępu: 11.07.2013].

² „Opracowanie to jest prezentacją wyników finansowych, oferty, liczby obsługiwanych klientów i efektywności działania touroperatorów w 2011 r. Zawiera również ranking największych spośród nich, podsumowanie całego roku działalności, analizę trendów, zmian i kondycji organizatorów turystyki” (<http://serwisy.gazetaprawna.pl/>, data dostępu: 06.07.2013).

- „TUI Samolotem 2012. Grecja, Cypr, Chorwacja, Włochy, Hiszpania, Portugalia, Dominikana, Kuba, Meksyk, Bali”;
 - „TUI Samolotem 2013. Grecja, Cypr, Chorwacja, Włochy, Hiszpania, Portugalia, Dominikana, Kuba, Meksyk, Bali”;
 - „TUI Family 2013: Hiszpania, Grecja, Cypr, Bułgaria, Turcja, Egipt, Tunezja”)
- 2 katalogi Rainbow Tours:
- „Rainbow Tours – Lato 2013 Wypoczynek: Grecja, Hiszpania, Portugalia, Cypr, Włochy”;
 - „Rainbow Tours – Lato2013 Zwiedzanie i Wypoczynek: Europa, Afryka, Azja, Ameryka Południowa, Ameryka Północna”.

Katalogi turystyczne wciąż stanowią jedno z najważniejszych narzędzi prezentacji oferty poszczególnych biur podróży. Dostarczają one wielorakich korzyści, tak kreatorom produktów turystycznych (biurom podróży), jak i ich nabywcom (turystom). „Ci pierwsi poprzez wykorzystanie materiałów drukowanych i elektronicznych mogą przede wszystkim kreować potrzeby turystów, stymulować popyt i dostosowywać go do oferowanej podaży. Mogą też budować wśród potencjalnych klientów świadomość swego istnienia” [Seweryn 2011, s. 247]. Budowanie świadomości można także rozpatrywać w aspekcie zaznajamiania turystów z poszczególnymi atrakcjami turystycznymi, wydarzeniami i miejscami. Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia autorki postanowiły dokonać analizy wykorzystania informacji o korridach przy tworzeniu ofert turystycznych dotyczących Hiszpanii przez Biuro Podróży Itaka, Rainbow Tours i TUI Poland Sp. z o.o. Wyniki analizy prezentuje tab. 4.

Na wstępie warto zaznaczyć, iż dwóch spośród trzech analizowanych touroperatorów (Biuro Podróży Itaka, Rainbow Tours) w mniejszym lub większym zakresie wykorzystuje w swoich katalogach informacje o korridach, a także uwzględnia w oferowanych programach możliwość obcowania z nią przez turystów. Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku TUI Poland Sp. z o.o. W żadnym z trzech analizowanych katalogów wyżej wymienionego touroperatora nie znaleziono ani jednej wzmianki o korridzie.

Najwięcej informacji o korridach, a także możliwość obcowania z tym hiszpańskim zwyczajem, zapewnia w swojej ofercie Biuro Podróży Itaka. Informacja o korridzie pojawia się we wszystkich z analizowanych katalogów, tak przy prezentacji poszczególnych regionów turystycznych (m.in. Costa de la Luz, Costa del Sol, Madrytu czy całego regionu Andaluzji), jak i w programach oferowanych wycieczek. Wspomniany touroperator w programie jednej z wycieczek („Madryt” – 4 dni), uwzględnia możliwość fakultatywnego wzięcia udziału w korridzie na Plaza de Toros de Las Venta w Madrycie. Dodatkowo w programach kilku „wycieczek lokalnych” i wycieczek objazdowych stworzono turystom możliwość zobaczenia: Plaza de toros w Rondzie (jedna z najstarszych aren do walk z bykami na świecie), Pampeluny (słynna z gonitw byków), Plaza de toros w Maladze czy wspomnianej już Plaza de Toros de Las Venta w Madrycie. Sporadycznie, w przypadku wybranych ofert, pojawiają się, jako ciekawostki, informacje o Feria de San Fermín i Feria de Abril w Sewilli jako tych hiszpańskich fiestach, które nierozzerwalnie są związane z walkami z bykami.

Dla odmiany biuro podróży Rainbow Tours najczęściej pokazuje w trakcie proponowanych wycieczek objazdowych jedną z najpiękniejszych hiszpańskich aren do walk z bykami, która znajduje się w Sewilli czyli La Plaza de Toros de la Real Maestranza de Caballero. Za ciekawostkę można uznać zachętę do zwiedzenia w miejscowości Roquetas de Mar, trzeciej co do wielkości areny do walk byków w Andaluzji, która mieści prawie 8000 osób. Na co dzień na terenie wspomnianego obiektu istnieje możliwość bezpłatnego zwiedzenia muzeum byków. Rainbow Tours zachęca swoich klientów także do wzięcia udziału w korridzie w miejscowości Huelva na Costa de la Luz (cena biletów między 50 a 100 EUR). W programie wycieczki objazdowej „Pałace i zamki Hiszpanii” (8 lub 15 dni), w trakcie zwiedzania Pampeluny, uwzględniono przejście trasą słynnej gonitwy byków.

Tab. 4. Wykorzystanie korridy w programach wyjazdów oferowanych przez Biuro Podróży Itaka, TUI Poland Sp. z o.o. i Rainbow Tours w 2012 i 2013 r.

Biuro podróży	Nazwa i wielkość katalogu (str.)	Region	Zawarte informacje o korridzie	Nazwa oferty umożliwiającej udział w korridzie
Biuro Podróży Itaka	Rok 2012			
	Lato 2012. Hiszpania Portugalia Włochy; (254 strony)	Costa de la Luz	Lakoniczna informacja o korridzie przy opisie regionu	brak
		Costa del Sol	Lakoniczna informacja o korridzie w opisie regionu; w ramach wycieczek lokalnych można zwiedzić arenę walki byków w Rondzie	Wycieczka lokalna Ronda; cena całkowita wycieczki 48 EUR
	Lato 2012. Wycieczki (218 stron)	Trasa objazdu: Lourdes–San Sebastian–Burgos–Madryt–Toledo–Eskurial–Segovia–Avila–Salamanca–Porto–Coimbra–Batalha–Nazare–Fatima–Cabo da Roca–Lizbona–Sewilla–Kordoba–Grenada–Walencja–Barcelona–Figueres	W programie zwiedzania Madrytu uwzględniono arenę walk byków Las Ventas	Wycieczka „Viva Iberia”(15 dni); ceny od 3400 zł do 3790 zł
		Trasa objazdu: Sewilla–Kordoba–Madryt–Saragossa–Barcelona	W programie zwiedzania Pampeluna; zawarto także informacje o San Fermin	Wycieczka „España Verde” (8 dni); ceny od 3390 do 3590 zł
		Trasa objazdu: Malaga–Mijas–Ronda–Giblarar–Kadyks–Jerez de la Frontera–Sewilla–Kordoba–Ubeda–Baeza–Grenada–Lanjarón–Nerja	We wstępie informacja o Andaluzji jako miejscu, gdzie można odnaleźć wszystko, co kojarzy się z Hiszpanią, w tym korridę; na trasie pojawia się możliwość zwiedzania Plaza de toros w Rondzie	Wycieczka „W rytmie flamenco” (8 dni); ceny od 3190 do 3390 zł

Biuro podróży	Nazwa i wielkość katalogu (str.)	Region	Zawarte informacje o korridzie	Nazwa oferty umożliwiającej udział w korridzie
		Madryt	We wstępie przedstawiono korridę jako tradycyjną hiszp. rozrywkę, w programie uwzględniono możliwość fakultatywnego wzięcia udziału w corridzie na Las Ventas	Wycieczka „Madryt” (4 dni); ceny od 1990 do 2290 zł
Rok 2013				
	Lato 2013. Hiszpania Portugalia Włochy Chorwacja Czarnogóra (326 stron)	Wypoczynek Hiszpania Costa de La Luz	We wstępie informacja, że z tego regionu wywodzi się korrida	brak
		Wypoczynek Hiszpania Costa del Sol	We wstępie informacja, że z tego regionu wywodzi się korrida	Wycieczka lokalna Ronda; cena 48 EUR
		Wypoczynek Portugalia Algarve	W opisie wycieczki fakultatywnej do Sewilli pojawia się informacja, że było to miejsce gdzie odbywały się pierwsze korridy	Wycieczki lokalne Sewilla; cena ok. 55 EUR
	Lato 2013. Wycieczki (326 stron)	Trasa objazdu: Malaga–Mijas–Ronda–Gibraltar–Kadyks–Jerez de la Frontera–Sewilla–Kordoba–Ubada–Baeza–Grenada–Lanjarón–Nerja	We wstępie informacja o Andaluzji jako miejscu, gdzie można odnaleźć wszystko, co kojarzy się z Hiszpanią, w tym korridę; na trasie możliwość zwiedzania Plaza de toros w Rondzie; w wykazie wydarzeń wymieniono Feria de Abril w Sewilli – jarmark z walkami byków	Wycieczka objazdowa „W rytmie flamenco” (8 dni); ceny od 2990 do 3350 zł
		Trasa objazdu: Sintra–Cabo da Roca–Lizbona–Coimbra–Fatima–Tomar–Evora–Kordoba–Ronda–Gibraltar–Jerez de La Frontera–Sewilla	W opisie informacja, że Ronda jest kolebką korridy; w programie zwiedzanie uwzględniono Plaza de toros w Rondzie	Wycieczka objazdowa <i>Hiszpania – Portugalia</i> „Raz fado, raz flamenco” (8 dni); ceny od 3690 do 3890 zł

Biuro podróży	Nazwa i wielkość katalogu (str.)	Region	Zawarte informacje o korridzie	Nazwa oferty umożliwiającej udział w korridzie
		Trasa objazdu: Malaga–Ceuta–Tetouan–Granada	W programie zwiedzania Malagi uwzględniono możliwość obejrzenia tamtejszej areny walk byków	Wycieczka objazdowa <i>Hiszpania – Maroko</i> „Baśnie z Alhambry” (8 dni);ceny od 2990 do 3190 zł
		Hiszpania Costa del Sol	w wykazie atrakcji pojawia się Plaza de toros w Rondzie (Casa del Rey Moro) - jedna z najstarszych aren do walk z bykami na świecie	brak
Rainbow Tours	Rok 2013			
	Lato2013 Wypoczynek: Grecja, Hiszpania, Portugalia, Cypr, Włochy (363 stron)	Hiszpania Costa Almeria	W opisie lokalnych atrakcjach można przeczytać, że w Roquetas de Mar znajduje się arena do walk byków. Na co dzień istnieje możliwość bezpłatnego zwiedzenia muzeum byków	brak
		Hiszpania Costa de la Luz	W opisie lokalnych atrakcjach zamieszczono informacje o korridzie jako tradycyjnym widowisku hiszpańskim. Autor zachęca do udziału w korridzie w miejscowości Huelva na Costa de la Luz	brak
		Hiszpania Costa del Sol	W wykazie atrakcji pojawia się Plaza de toros w Rondzie	brak
	Lato 2013 Zwiedzanie i Wypoczynek: Europa, Afryka, Azja, Ameryka Południowa, Ameryka Północna (339 stron)	Trasa objazdu: Lizbona– Coimbra– Fatima–Evora– Korboba–Sewilla– Kadyks–Giblar, pobyty Algarve lub Costa de la Luz	W programie uwzględniono zwiedzanie areny do walk z bykami w Sewilli czyli La Maestranza	Wycieczka objazdowa <i>Hiszpania – Portugalia</i> „Portugalia i Hiszpania pół na pół” (8 lub 15 dni); ceny od 2970 do 4149 zł

Biuro podróży	Nazwa i wielkość katalogu (str.)	Region	Zawarte informacje o korridzie	Nazwa oferty umożliwiającej udział w korridzie
		Trasa objazdu: Lizbona– Sewilla– Granada–Huelva– Algarve lub Costa de la Luz		Wycieczka objazdowa <i>Hiszpania – Portugalia</i> „W rytmie fado i flamenco” (8 lub 15 dni); ceny od 3020 do 4170 zł
		Trasa objazdu: Lizbona–Sintra– Fatima–Granada– Sewilla–Madryt– Toledo– pobyt na Costa del Sol		Wycieczka objazdowa <i>Hiszpania – Portugalia</i> (8 lub 15 dni); ceny od 2670 do 3930 zł
		Trasa objazdu: Sewilla–Kordoba– Barcelona–Madryt– Granada–pobyt na Costa del Sol		Wycieczka objazdowa „Dookoła Hiszpanii” (8 lub 15 dni); ceny od 2549 do 3799 zł
		Trasa objazdu: Madryt– Bilbao– Pamplona–region winny Ribera del Duero– Burgos–Saragossa– pobyt na Costa Brava lub Costa del Maresme		W programie zwiedzania Pampeluny uwzględniono przeście trasą słynnej gonitwy byków
TUI Poland Sp. z o.o.	ROK 2012: TUI Samolotem. Grecja, Cypr, Chorwacja, Włochy, Hiszpania, Portugalia, Dominikana, Kuba, Meksyk, Bali (433 stron)		brak ofert i informacji o korridach	
	Rok 2013			
	TUI Samolotem. Grecja, Cypr, Chorwacja, Włochy, Hiszpania, Portugalia, Dominikana, Kuba, Meksyk, Bali (372 strony)		brak ofert i informacji o korridach	
TUI Family: Hiszpania, Grecja, Cypr, Bułgaria, Turcja, Egipt, Tunezja (220 stron)		brak ofert i informacji o korridach		

Źródło: opracowanie własne na podstawie katalogów Biura Podróży Itaka, Rainbow Tours i TUI Poland Sp. z o.o.

Podsumowanie

*„Tradycja służy zachowaniu porządku świata.
Jeśli ją złamiemy, świat się skończy”
<Paulo Coelho „Pięta góra”>*

Nie ulega wątpliwości, że turystyka jest jedną z najważniejszych gałęzi gospodarki współczesnej Hiszpanii. W 2006 r. wpływy z turystyki stanowiły ok. 10,8% PKB i to ona spowodowała, że przez ostatnie kilkadziesiąt lat Hiszpania była jednym z najszybciej rozwijających się gospodarczo państw Europy [Instituto Nacional de Estadística 2007, www.ine.es, data dostępu: 12.06.2013].

Warto zaznaczyć, że rozwój turystyki w tym kraju był przez długi okres znacznie utrudniony. Po zakończeniu II wojny światowej Hiszpania była izolowana na arenie międzynarodowej, a ruch turystyczny ograniczał się w zasadzie do turystyki krajowej (podróże mieszkańców po własnym kraju). Dopiero początek lat 50-tych przyniósł pewne ożywienie ruchu turystycznego. Wynikało to przede wszystkim ze zniesienia w 1951 r. ograniczeń wizowych dla obywateli krajów Europy Zachodniej i USA, co w konsekwencji spowodowało systematyczny wzrost liczby turystów (połowa lat 50-tych – ok. 3 mln; 1963 r. – 10mln; 1974r. – 30mln). Według danych Światowej Organizacji Turystyki [<http://www.unwto.org>, data dostępu 15.05.2012] w 2006 r. Hiszpanię odwiedziło 58,5 mln osób, co przyniosło ok. 40 mld euro zysku.

Trudno się dziwić taką popularnością Hiszpanii jako destynacji turystycznej. Jej burzliwa historia, niezliczone zabytki, muzea, różnorodna kuchnia, bogate tradycje oraz najcieplejszy klimat na kontynencie sprzyjają masowej turystyce. Mimo, iż trendy się zmieniają wydaje się że wciąż dominującą formą turystyki jaka jest uprawiana w Hiszpanii jest turystyka wypoczynkowa. Turyści wypoczywają głównie na wybrzeżu śródziemnomorskim (Costa de la Luz – Costa del Sol – Costa Blanca – Costa del Azahar – Costa Dorada – Costa Vasca – Costa Verde – Rias Altas – Rias Bajas), na Balearach i Wyspach Kanaryjskich. Na szczęście oprócz wypoczynku na hiszpańskich plażach, kąpieli słonecznych i wodnych, turyści coraz częściej chcą się czegoś dowiedzieć, o miejscu w którym przebywają. Przedmiotem ich zainteresowania stają się więc m.in. lokalne tradycje, zwyczaje czy święta. Ze względu na fakt, iż Hiszpania ma bardzo wiele ich do zaoferowania, a katalog ww. wydarzeń jest niezwykle zróżnicowany (różne okresy realizacji, tematyka, czas trwania, miejsce realizacji, program, itp.), czyni to ją wyjątkowym miejscem na turystycznej mapie świata.

Wzrastająca liczba festiwali, imprez a także obchodów lokalnych tradycji, które przybierają charakter eventu przyczynia się do zwiększenia zainteresowania udziałem w tego typu wydarzeniach. Należy jednak pamiętać, że turystyka eventowa, do której bez wątplenia można zaliczyć udział w korridzie, to bardzo specyficzna forma turystyki – z jednej strony dostarcza ona bowiem przeżyć estetycznych, intelektualnych i niejednokrotnie silnych wzruszeń, które należałoby rozpatrywać w ujęciu indywidualnym, z drugiej zaś strony organizatorzy tego typu przedsięwzięć nastawieni są na masowego odbiorcę, któremu starają się zapewnić przede wszystkim dobrą rozrywkę, czasami opartą na grze silnymi emocjami czy też wysiłku intelektualnym.

Turystyka eventowa jest postrzegana jako „jedna z bardziej elitarnych form turystyki kulturowej” [Ratkowska 2010, s. 43]. Świadczyć o tym może kilka elementów. Jej odbiorcami i uczestnikami często są osoby skłonne do sporych poświęceń – bez względu na wiek gotowe odłożyć spore środki finansowe, by móc uczestniczyć w przedsięwzięciu, przemierzać dalekie odległości, często mało komfortowymi środkami transportu, itp. Osoby takie przeważnie podróżują indywidualnie, ewentualnie w małych grupach, bardzo rzadko lub wcale nie korzystają z usług biur podróży i w znikomym stopniu z usług biur obsługi ruchu turystycznego. „Ze standardowych usług turystycznych wybierają nocleg i wyżywienie, bilety wstępu na imprezę, ewentualnie wizytę w centrum informacji turystycznej i zwiedzanie miasta, praktycznie zawsze we własnym zakresie, zaopatrzoną w przewodnik książkowy, informacje z Internetu i informacji turystycznej. Zazwyczaj są to jednak usługi niskobudżetowe, tak więc nocleg w hotelu lub pensjonacie, wyżywienie w barach szybkiej obsługi, podróżowanie i przemieszczanie się na miejscu środkami komunikacji publicznej” [Ratkowska 2010, s. 43].

Biorąc pod uwagę specyfikę korridy, jej różnorodność i ilość przedsięwzięć jakie każdego roku są realizowane w Hiszpanii można stwierdzić, iż ma ona szansę stać się elementem zainteresowania pewnej, niezwykle specyficznej grupy turystów, a tym samym przynosić zyski ekonomiczne Hiszpanii i jej organizatorom. Taki stan rzeczy wynika głównie

z powszechnej dostępności korridy (szeroki katalog wydarzeń realizowanych na przestrzeni całego roku w wielu miejscach) i łatwym dostępie do informacji o tych wydarzeniach. Po analizie katalogów trzech największych touroperatorów działających w Polsce, można jednak stwierdzić, że nie dostrzegają oni potrzeby włączenia do przygotowywanych przez nich ofert turystycznych większego wachlarza propozycji umożliwiających ich klientom obcowanie z korridą.

Poczynione w niniejszym artykule analizy pozwalają również wysnuć wniosek, że nawet jeśli obecnie większość korrid przygotowywana jest na potrzeby lokalnej społeczności, coraz częściej pojawiają się przedsięwzięcia specjalnie przygotowane na potrzeby turystów (mniej drastyczne, przypominające bardziej maskarady). Tę tendencję można uznać za okazję do szerszej prezentacji kultury, tradycji i historii Hiszpanii.

Czy to wystarczy, aby hiszpańska korrida stała się atrakcją turystyczną, przyczyniając się tym samym do rozwoju turystyki eventowej w Hiszpanii? Niewątpliwie są ku temu znaczące podstawy. Niejednokrotnie w historii rozwoju turystyki okazywało się, że z połączenia kultury i turystyki powstają wyjątkowe produkty, które wyróżniają dany obszar na tle innych konkurencyjnych. Ze względu jednak na kontrowersje związane z korridą, brutalność jaka wiąże się z zadawaniem licznych ciosów zwierzęciu, a następnie jego śmiercią na oczach widowni, zdecydowanie bardziej uzasadnionym wydaje się dostosowanie i udostępnienie korridy w wersji bardziej łagodnej – z pominięciem śmierci zwierząt na arenie i znacznym ograniczeniem rozlewu krwi.

Bibliografia:

- Beltran P., 1996, *Diccionario de Terminos Taurinos*, Alderaban, Madrid.
- Betlejewska M. (red.), 2004, *Hiszpania. Przewodnik ilustrowany*, Berlitz, Warszawa.
- Buczowska K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Wyd. AWF, Poznań, ss.48-49.
- Buczowska K., Majchrowicz E., 2010, *Fiesty hiszpańskie – jeszcze święta lokalne, czy już tylko atrakcje dla turystów?*, Turystyka Kulturowa nr 4/2010, ss. 17- 37.
- Coelho P., 1999, *Piąta góra*, Wydawnictwo Drzewo Babel, Warszawa;
- Davidson R., 1996, *Turystyka*, PAPT, Warszawa.
- Ellingham M., Fisher J., Kenyon G., Brown J., Dziewońska D. (tłumaczenie), 1995, *Hiszpania: część zachodnia. Praktyczny przewodnik.*, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała.
- Dunlop F., 2009, *Hiszpania. Przewodnik*, National Geographic, Warszawa.
- Estadística 2011. Estadística de Asuntos Taurinos 2007 - 2011. Síntesis de resultados.*, 2012, Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu Hiszpanii, Madryt.
- Estadística 2012. Estadística de Asuntos Taurinos 2008 - 2012. Síntesis de resultados.*, 2013, Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu Hiszpanii, Madryt.
- Gołembski G. (red), 2008, *Kompendium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa s.42.
- Kruczek Z., 2005, *Metody badań atrakcji turystycznych* [w:] R. Winiarski, W. Alejski (red.), *Turystyka w badaniach naukowych*, AWF Kraków i WZLiZ w Rzeszowie, Kraków-Rzeszów, s. 35.
- Kruczek Z. 2011. *Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań*, Proksenia, Kraków, s.9-10.

- Kruczek Z., 2012, *Parki tematyczne jako flagowe atrakcje turystyczne. Rozwój i globalizacja*, Turystyka Kulturowa 3/2012, s. 12.
- Kurek W., 2007, *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s.27.
- Łęcki W., Maluśkiewicz P., 1980, *Nowoczesny przewodnik i folder krajoznawczo-turystyczny*, [w:] *Dorobek wydawniczy w dziedzinie krajoznawstwa. Potrzeby i perspektywy*. Ogólnopolska konferencja Poznań 25-26.XI.1978, Warszawa.
- Malchrowicz E., 2009, *Półwysep Iberyjski – raj dla turystów kulturowych. Przegląd potencjału Hiszpanii i Portugalii dla rozwoju wybranych form turystyki kulturowej*, Turystyka Kulturowa nr 9/2009, s. 4- 26.
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno.
- Pałęcka J., Sobański O., 1974, *Hiszpania. Mały przewodnik turystyczny*, Krajowa Agencja Wydawnicza „Prasa-Książki-Ruch” i Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, Warszawa.
- Pałęcka J., Sobański O., 1979, *Przewodnik po Hiszpanii*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.
- Pałęcka J., Sobański O., 1982, *Mały przewodnik po Hiszpanii*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.
- Ratkowska P., (2010), *O festiwalu w kontekście turystyki kulturowej, czyli turystyka eventowa raz jeszcze*, Turystyka Kulturowa nr 6/2010.
- Rudnicki B. (przygotowanie polskiej edycji), 2005, *Hiszpania. Podróże marzeń*, Wydawca Mediaprofit Sp. z o.o., Warszawa.
- Sawala K., Krawczyk W., Bednarski J., 2005, *Wielkie Fiesty Europy. Przewodnik etnoturystyczny po słynnych, tradycyjnych świętach w Europie*, Oficyna Wydawnicza Atena, Poznań.
- Seweryn R., 2011, *Rola wydawnictw promocyjnych jako źródła informacji w turystyce wczoraj i dziś*, [w:] Woźniak M. G., *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. Społeczeństwo informacyjne – regionalne aspekty rozwoju*, zeszyt 23, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, ss. 243-256.
- Sienkiewicz H., 1889, *Walka byków*, [w:] Ludorowski L., 2009, *Henryka Sienkiewicza podróż do Hiszpanii i „Walka byków”*, Polihymnia, Lublin, ss. 41-71.
- Stec K., Tłuczek E., 2008, *Program promocji miasta jako element wykorzystania marketingu terytorialnego na przykładzie miasta Jarosław*, [w:] Przygodzki Z., Sokołowicz M. E., *Nowoczesne Miasto. Badania, instrumenty, analizy*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss.165-174.
- Widawski K., 2009, *Wpływ folkloru i tradycyjnej kultury ludowej na rozwój ruchu turystycznego na przykładzie Hiszpanii*, Wydawnictwo A.P. Bierońscy s.c., Wrocław, ss.46-47.

Źródła internetowe:

- Instituto Nacional de Estadística (Hiszpański Urząd Statystyczny), <http://www.ine.es/> (data dostępu: 12.06.2013);
- Sobieraj R., 2011b, *Madryt świętuje – Fiestas de San Isidro*, <http://blog.holidaycheck.pl/europa/hiszpania/madryt-swietuje-fiestas-de-san-isidro/>, (data dostępu: 08.06.2013);
- Ranking biur podróży 2012. Zobacz, z kim warto wybrać się na wakacje*, 21 czerwca 2012, informacje prasowe, http://serwisy.gazetaprawna.pl/turystyka/artykuly/626882,ranking_biu_rpodrozy_2012_zobacz_z_kim_warto_wybrac_sie_na_wakacje.html# (data dostępu: 06.06.2013);
- turystyka.interia.pl/swiat/news/swieto-wiosny-w-sewili,1787577,3576 (data dostępu: 16.06.2013);
- calendariotaurino.jimdo.com/calendario-taurino/ (data dostępu 05.07.2013)
- wirtualny.doradca.maku.pl (data dostępu: 11.07.2013);
- www.fiestaspain.es/ (data dostępu 05.07.2013);
- www.sjp.pl (data dostępu 15.05.2013);
- www.unwto.org/ (data dostępu 15.05.2012);
- www.elmundo.es (data dostępu: 16.06.2013);

Corrida de toros as a tourist attraction

Key words: corrida de toros, tourist attraction, event tourism, Spain, spanish culture

Summary: The article is an attempt to evaluate the importance of the most controversial spanish customs - corrida de toros, as a tourist attraction. The paper presents basic information about corrida de toros (their history, types, phases, the terminology associated with them) and characterizes the most important ones. Next, was made a review of selected tourist guides, available on the polish market after 1974, in terms of the information they presented about the corrida de toros. Finally, the authors analyzed the use of the information on corrida de toros in the creation of tour schedules by the three largest travel agencies operating on the polish market in 2012 and 2013.